

Szentes Tamás: **Ki, mi és miért van válságban?** **A leegyszerűsítő nézetek és szemléletmód kritikája**

Napvilág Kiadó, Budapest, 2009, 232 oldal

A kötet reakció azokra az egyrészt szakszerű, másrészt leegyszerűsítő szemléletű publikációkra, amelyek figyelmen kívül hagyják a szélesebb és mélyebb társadalmi összefüggéseket, ugyanakkor hatásuk „mind a gazdaság fejlődésére, mind pedig és különösen a társadalom állapotára nézve nemcsak félrevezető, hanem kifejezetten kockázatos, sőt veszélyes lehet” (15. o.). A jelentős nemzetközi tapasztalattal (és szakmai reputációval) rendelkező szerző éppen ezért különös hangsúlyt helyez a társadalmi, politikai, kulturális, morális vonatkozásokra. Megközelítése történeti, szemlélete holisztikus, elemzése kritikai.

„Amikor az egyes közgazdász szakértők, vezető gazdaságpolitikusok arról vitatkoznak, hogy a válságkezelés során mekkora az a költségvetési kiadásokat és a lakossági jövedelmeket csökkentő »kritikus tömeg«, amely kellően hatásos lehet, nem ártana, ha arra is gondolnánk, hogy milyen a veszélye annak, ha a »kritikus tömeg« kiváltja a társadalmi tömeg kritikus fellépését, vagyis a tömeg válik kritikussá. Nem ártana, ha olvasnának a társadalmi forradalmak történetéről, közelebbről pedig arról, hogy miként készítették elő a talajt a súlyos gazdasági válságok kommunista vagy fasiszta erők hatalomra kerüléséhez, illetve általában a lakosságnak rendet és megélhetést ígérő diktatúrák képződéséhez. (...) Igaz, az Európai Unión belül ez a veszély remélhetőleg – számunkra is – elkerülhető, de azért nem zárható ki teljesen.” (17. o.) Szentes Tamás nem azt kifogásolja, hogy egyes szerzők az egyes rendszerek belső viszonyait elemzik, mások meg – az „ellentábor” – a kialakult válságot csupán a külső körülményekkel magyarázzák, hanem azt, hogy a történelmietlen és egyoldalú szemléletmód következményeként figyelmen kívül hagyják az egyes országcsoportok, rendszerek történelmi fejlődését és belső viszonyainak alakulását a világgazdaság szerves rendszerén belül. Mellőzik tehát azt a kérdést, hogy milyen hatást gyakorolnak egymásra az országok, országcsoportok, rendszerek, és hogyan alakulnak belső viszonyaik, milyen a történelmi fejlődésük a globális rendszeren belül.

A könyv éppen ezért a bevezetés után a leegyszerűsítő nézetek számbavételével és az oktatás, nevezetesen az egyetemi (elsősorban alapozó) oktatás hiányosságaival foglalkozik. Szentes véleménye szerint a mai standard közgazdasági tankönyvek szemlélete történelmietlen, és elvonatkoztat a valóságtól, és bár apologikus voltak nem olyan nyilvánvaló, mint korábban a marxista-leninista ideológiára épülő, meglehetősen primitív tankönyveinké, „egy igen szofisztikus, kifinomult és a tárgyilagosság, sőt a matematikai egzakt-ság látszatát keltő ideológia húzódik meg” bennük (34. o.). A félreértékesek elkerülése érdekében azonban hangsúlyozni szeretném, nem arról van szó, hogy nem kell a nyugati standard tankönyvek ismeretanyagát és terminológiáját tanítani, hanem arról, hogy ezt kritikailag és tartalmilag értelmeznünk, értékelnünk kell. Ann Seidmant idézve: „A tananyagoknak meg kell ismertetniük a hallgatókat a különféle közgazdasági elméletek főbb irányzataival mint a problémák megoldását csupán potenciálisan segítő irányvelekkel, és segíteni kell őket abban, hogy az elméleti modellekből levont hipotéziseknek az empirikus valósággal való összevetéséhez tudományos módszereket sajátítsanak el. A hallgatókat sohasem szabad arra tanítani, hogy az elméletek előfeltevéseit vagy értékítéleteit adottságokként kezeljék.” (46. o.).

Ahhoz, hogy problémacentrikus és problémamegoldó közgazdászokat bocsássanak ki az egyetemek, a világgazdasággal és nemzetközi viszonyokkal foglalkozó tananyagoknak „a valóságtól elrugaszkodó tételek és modellek helyett” olyan kérdésekkel kell foglalkozniuk, hogy mikor miért és hogyan váltak szét a fejlődési utak, hogyan jött létre az egyes országok, országcsoportok között a fejlődésbeli szakadék, milyen technológiai forradalmak hoztak változásokat, hogyan változott a világgazdaság erőközpontja, milyen interdependenciák alakultak ki, miért aszimmetrikus a szerkezet, és ennek milyen hatása van az egyes országok, ágazatok fejlődésére, milyen politikák, körülmények, hatások vezettek a kumulatív eladósodás folyamatához, milyen volt a világpiacon áruk alakulásának tendenciája, miért, hogyan vált meghatározóvá a nemzetközi tőkeáramlás és a transznacionális vállalatok üzletpolitikája, miért és hogyan szakadhattak el a reálgazdasági folyamatoktól a monetáris folyamatok, melyek a fennálló gazdasági rend fogyatékosai, hogyan változik az állam szerepe, milyen viszony lenne szükséges az állam, a piac és a civil társadalom között stb. (44–45. o.)

Szentes nem akar divatos lenni. Olyan közgazda ő, akit áthat a társadalomért való felelősségtudat. Így aztán fehéren-feketén kimondja, hogy „bizonyos értelemben a közgazdaságtan alapozó tárgyainak oktatása is válságban van, és annak hatása a közgazdasági gondolkodásra és gazdaságpolitikára maga is hozzájárult a jelenlegi válságot előidéző körülményekhez” (50. o.), hiszen a szűk látókörű monetáris szemlélet túlhangsúlyozza a pénzpiaci válságjelenségeket és előidézésüknek közvetlen okait, elterelve ily módon a figyelmet a válság „tartalmilag is globális” jellegéről és mélyebb gyökereiről.

A négy fejezetből álló munka elemzi a válság történelmi előzményeit és a levonható elméleti tanulságokat, részletekbe menően vizsgálja a válságot előidéző világgazdasági egyensúlytalanságok okait, majd a jelenlegi válság globális jellegével, kezelésének lehetőségeivel és a megoldási feltételekkel foglalkozik.

Az 1929-es világgazdasági válság az anticiklikus gazdaságpolitika elméletének és módszertanának megszületéséhez vezetett, ám alkalmazásának keretei a globalizálódás, regionalizálódás és transznacionalizálódás következtében egyre inkább beszűkültek, mivel a gazdasági folyamatok hatékony nemzetközi szabályozásához nem állt rendelkezésre sem intézményi, sem politikai eszköztár. Ugyanakkor a nemzetgazdaságokon belüli és a világgazdasági egyensúlytalanságok okai továbbra is megmaradtak. Ezért következett be a hetvenes évek válsága, amelyet a szerző „a világgazdaság egészének strukturális és institutionális” válságaként ír le. E válságban az „államközi viszonyok, a hatalmi struktúrák változásának szerepét hangsúlyozza: e változás kitermelte azokat az erőket, amelyek reformokat követeltek, és szembeszálltak a nemzetközi együttműködés korábbi játékszabályaival. Emellett a hatalmi struktúrában bekövetkezett változások felszínre hozták és kiélezték a nemzetközi munkamegosztás egyenlőtlenségeiből eredő, korábban a birodalmi rendszereken belül, rejtetten létező ellentmondásokat. Előbb elfojtották, majd fokozták a vezető gazdasági hatalmak közötti versenyt, és diszkrepanciát teremtettek a világgazdaság gazdasági, katonai és politikai erőviszonyainak alakulásában. Szentes Tamás mellett érvel, hogy a korábbi válságok vizsgálatának alapján számítani lehet(ett) a további válságokra is, „mindaddig, amíg nem kerül sor a szerkezeti aránytalanságok kezelésére...”, a nemzetközi munkamegosztás átalakítására, valamint alapvető intézményi reformokra” (68. o.). A recenzensnek különösképpen tetszik az a gondosság, ahogyan a szerző végigveszi a legjelentősebb közgazdasági elméletekből adódó tanulságokat, a klasszikusoktól a neoliberaisokig, hangsúlyozva, hogy ezek képviselői erős szociális érzékenységről tettek tanúságot. Lábjegyzetben megjegyzi – de Szentesnél a lábjegyzetek súlya legalább akkora, mint a főszövegé! –, hogy „a sokat emlegetett neoliberais monetarizmus »atyja«, Milton Friedman sem vallotta pontosan azt és úgy, amit és ahogyan azt neki tulajdonítanak.” (Kiemelés tőlem: *L. E.*) „Friedman nemcsak az adócsökkentések mellett érvelt, hanem

felvetette a »negatív adó« gondolatát is: azt, hogy a gazdagabbak adójából juttassanak egyfajta adójövedelmet a szegényeknek (ez az adózás jövedelem-újraeosztó szerepét jelenti). Ezen túlmenően, miközben fellépett a túlzott költségvetési kiadások, különösen pedig a megnövelt pénzkínálattal történő deficitfinanszírozás ellen, azt is állította, hogy a pénzügyi egyensúly megteremtése nemcsak a költségvetési kiadások drasztikus megnyírbálása révén érhető el, hanem a pénz iránti keresletnek a gazdaság növekedéséből, a termelés és a szolgáltatások bővüléséből adódó felzárkózásából (106. o.). Van még mit tanulni a liberalizmus igazi nagyjaitól!” – mondja Szentes Tamás.

A harmadik fejezet részletesen elemzi a válságokat előidéző világgazdasági egyensúlytalanságok okait: a nem szimmetrikus, vagyis az egyenlőtlen partnerek közötti interdependenciák globalizálódását, így a nemzetközi tulajdonviszonyokban, a nemzetközi kereskedelemben és szolgáltatásforgalomban, valamint a nemzetközi munkamegosztásban fennálló aszimmetriákat, a nemzetközi adós–hitelezői és a monetáris, technológiai, információáramlási interdependenciák aszimmetriáit, a munkaerő-áramlás aszimmetrikus nemzetközi szerkezetét, amelyek következménye a nemzetközi „fejlődési szakadék” elmélyülése. Rámutat – nem először –, hogy a „fejlődési szakadék” alakulásában jelentős szerepet játszanak a „piaci tökéletlenségek”, amelyeket azonban gyakran csak piacon kívüli jelenségekkel, így az állami beavatkozásokkal, illetve korlátozásokkal magyaráznak, elfeledkezve arról, hogy a nemzetközi gazdasági kapcsolatok oroszlánrészét az egyébként piacorientált transznacionális vállalatok valójában piacon kívüli csatornákon keresztül bonyolítják le. Ezeknek a vállalatoknak óriási szerepük van a globalizációban, a globalizációs folyamat felgyorsulásában. A könyvben helyet kap a globalizáció hatásainak a vizsgálata, negatív és pozitív következményeinek számbavétele, valamint a jelenlegi világválságnak a strukturális egyensúlytalanságból, a nem szimmetrikus interdependenciák mélyüléséből, a jelenlegi gazdasági modell válságából, fenntarthatatlanságából való levezetése.

Szentes szerint a válság szélesebb annál, mint amilyennek a gazdasági elemzők beállítják. Maga „az egész emberi társadalom és annak egyre torzultabb kultúrája, életvitele, szemléletmódja, magatartása és erkölce is válságban van” (171. o.). Felhívja a figyelmet a verseny és a versenyképesség hamis értelmezésére: „A versenyképesség újabban különösen népszerűvé vált fogalmát igen gyakran e fogalom eredeti jelentésétől eltérően használják, többféle vonatkozásban, illetve különböző tartalommal felruházva és következtetlenséggel” (174. o.). Például a Világgazdasági Fórum összevont, „globális versenyképességi indexében” az egyes országok versenyképességét, annak alakulását, az országok rangsorát fejezi ki. Szentes Tamás szerint azonban az index kidolgozói „a fejlődés »unilineáris«, vagyis egyenes vonalú és univerzálisan érvényes menetének (újrafogalmazott) koncepcióját vallják. Azt feltételezik, hogy minden ország ugyanazon a már fejlett országok által bejárt fejlődési úton halad előre, ugyanazon a szakaszokon keresztül, mint az előtte járók. Ez visszatérést jelent ahhoz a már túlhaladott fejlődésemlethez, amely az egyes országok fejlődését, illetve fejlődésbeli lemaradását kizárólag »belső« adottságaikkal, képességeikkel és erőfeszítéseikkel, illetve azok hiányával és feltételezett önállóan megválasztott politikájukkal magyarázza.” (178. o.) Teljesen figyelmen kívül hagyják tehát azt a tényt, hogy „a »későn jövők« számára már nem ugyanazok a feltételek, mint a már fejlettek számára” (uo.). Az index számos más fogyatékossgot is mutat: a felhasznált adatok zöme egy korlátozott mintavételi körből származik, és nagyrészt szubjektív megítélésre támaszkodik stb. Az értékelés szempontjai között nem kap helyet a társadalmi jólét, szociális biztonság és esélyegyenlőség biztosítása, az egyenlőtlenségek csökkentése, az emberi jogok biztosítása, az életminőség javítása, a természeti környezet védelme stb. A legfőbb kifogása azonban Szentes Tamásnak a „nemzeti versenyképesség” értelmezésével kapcsolatban a mögötte húzódó ideológia ellen van: az adott értelmezésben a gazdasági fejlődésnek azt az útját, amelyet a már fejlett tőkés országok bejártak, nemcsak követendőnek, hanem

ideálisnak is tekintik. Ily módon tehát a szerző eljut a fejlődés fenntarthatóságát veszélyeztető jelenségekig, és szembefordul az erőszak, az erkölcstelenség és a felelőtlen individualizmus kultuszával, valamint a képmutatással. „Mindezek ellenére: ha csalódunk is sok liberálisban, főként pedig az ultraliberális politikusokban, azért még nem kell csalódnunk a liberalizmus eszméjében!” (191. o.).

A könyv a válságkezelés problematikájának körbejárásával zárul. Sarkalatos pontja, hogy csak nemzeti keretek között a válság nem oldható meg. Egy olyan kis, nyitott gazdaságban, mint a mienk, a világgazdasághoz való kényszerű alkalmazkodáson túl leginkább csak a válság következményeinek enyhítésére van lehetőség. Hitet tesz az egykulcsos adózással szemben a progresszív adózás mellett, ellenzi a termékek és szolgáltatások iránti kereslet csökkentését és minden olyan intézkedést, amely „közvetlenül vagy közvetve növeli a társadalmon belül amúgy is kiáltóan nagy jövedelmi különbségeket, és ezáltal dezintegráló hatású, ami antiszociális jellegétől eltekintve is káros a nemzetgazdaság számára.” (200. o.) Hangsúlyozza ugyanakkor, hogy a jelenlegi válság enyhítésére „nem léteznek mindenki számára és minden szempontból kedvező megoldások” (201. o.).

Ami számomra, olvasója számára kiemelten fontos: rámutat arra, hogy nemcsak a gazdasági válság kezelésére van szükség, hanem a társadalmi válságra is. És nemcsak a mi társadalmunkról van szó, hanem a világeről is. Az emberiség sorsdöntő kérdések előtt áll, s egy új, demokratikus világrend kibontakozásához szellemi és erkölcsi megújulásra van szükség. Ez az „új felvilágosodás (...) csak az egész emberi társadalom együttes törekvéseként, az államok és civil szervezetek közös, összehangolt fellépésével teljesedhet ki” (225. o.), rendbe téve a tudomány, a hit és a politika viszonyát is az együttműködés érdekében.

Láng Eszter